

KATARZYNA JAKUBOWSKA-KRAWCZYK

Uniwersytet Warszawski (Warszawa, Polska)

ORCID: 0000-0002-6281-7011

**Szaleństwem jest marzyć
o społeczeństwie szczęśliwym...
Записки українського самашедшого
Liny Kostenko i *W roku 2000.*
(*Z przeszłości 2000–1887*)
Edwarda Bellamy'ego**

It is crazy to dream of a happy society...Lina Kostenko's *Zapysky ukrainskoho samashedshoho* and Edward Bellamy's *Looking Backward: 2000–1887*. The article reflects on dreams about social life, disappointments and finally the belief in breakthrough moments. Two novels, *Zapysky ukrainskoho samashedshoho* by Lina Kostenko and *Looking Backward: 2000–1887* by Edward Bellamy were used as research material. I based my analysis on the sociological concepts of the lifeworld and the theory of transformative learning. I showed that the subject of both novels was not only the critique of contemporary society and political life, but, most of all, the weakness of interpersonal relations. Thus, both of these novels not only are narratives about a specific social, political or ideological situation, but also acquire a universal dimension.

Keywords: Ukrainian literature, Lina Kostenko, Edward Bellamy, novel, society

Przedmiotem niniejszego artykułu jest refleksja nad ludzkimi marzeniami o życiu społecznym, rozczarowaniami, wreszcie wiarą w przełomowe momenty historyczne. Za materiał badawczy posłużą mi dwie powieści *Записки українського*

самашедшого Liny Kostenko oraz *W roku 2000. (Z przeszłości 2000–1887)*. Edwarda Bellamy'ego. Chociaż ich powstanie dzieli prawie 150 lat, obie ukazują marzenia o społeczeństwie, którego członkowie wiodą dostatnie, spokojne i szczęśliwe życie. Tym samym są krytyką systemu, w którym bohaterom, a również — jak można wywnioskować — i autorom, przyszło żyć.

W swojej analizie skoncentruję się przede wszystkim na przeżywaniu przez protagonistów życia codziennego i wyzwiań, które ono z sobą niesie. Odwołam się więc do używanej w badaniach socjologicznych koncepcji świata życia oraz teorii transformatywnej.

Wydane w 2010 roku *Записки українського самашедшого* są pierwszą powieścią Liny Kostenko. Jak przyznaje pisarka, notatki do powieści powstawały przez wiele lat, bo już od roku 2001. Pozwoliło jej to stworzyć dzieło wielowarstwowe i wielowymiarowe. Jak stwierdzili Jurij Horbljański i Maryna Kulczycka:

Поєднавши високу естетику мовного оформлення з рефлексійним калейдоскопом репортажної інформації, Ліна Костенко створила новітній роман ідей, роман-медитацію, інтелектуально-есеїстичний, документалізований художній «трактат» у формі «записок». Роман — це системно структурований утвір, бо, читаємо у творі: «Коли факти розкидані у свідомості, то це лише факти. А коли їх звести до купи, це вже система»¹.

Powieść Edwarda Bellamy'ego *W roku 2000. (Z przeszłości 2000–1887)* w oryginalnym wydaniu (*Looking Backward: 2000–1887*) ukazała się w roku 1888 i przedstawia autorską wizję organizacji społeczeństw na przełomie XX i XXI wieku. Książka ta stała się bestsellerem końca XIX i pierwszych dziesięcioleci XX wieku. Autor w swojej utopijnej wizji przyszłości chce wierzyć, że dokonane w XX wieku przemiany społeczne, polityczne i ekonomiczne sprawią, że ludzkość stanie się jedną wielką wspólnotą, dbającą o dobrobyt każdej jednostki i wzajemnie się wspierającą. Jak bardzo ta wizja się nie sprawdziła, udowadnia bohater powieści Liny Kostenko z przerażeniem śledzący doniesienia o katastrofach, sporach i konfliktach zbrojnych XXI wieku.

Bohater *W roku 2000* marzy o ustroju socjalistycznym, szczerze wierząc, że przyniesie on ludzkości szczęście. Bohater L. Kostenko jest o doświadczenia działania ideologii komunistycznej bogatszy i pragnie jak najszybciej o niej zapomnieć. Z całego serca marzy o tym, aby Ukraina pozbyła się jej skutków.

Dla protagonistów obu utworów rok 2000 jest datą niosącą nadzieję na zmianę na lepsze. Pierwszy z nich w swoim śnie widzi w tych czasach żyjącą szczęśliwie i harmonijnie wspólnotę ludzką, drugi, jakby wbrew temu, co dzieje się wokół niego, chce wierzyć, że przełom wieków jednak może zmianę przynieść:

Я особисто дуже надіюсь, що у новому столітті все буде інакше, і ми будемо інакші, і не потягнемо за собою шлейфтих самих проблем. Бо я вже не так боюся нових найскладніших

¹ Ю. Горблянський, М. Кульчицька, «Кривава фієста сучасності» в одкровенні від Ліни Костенко (зауваги про «Записки українського самашедшого»), „Слово і Час” 2011, nr 5, s. 81.

проблем, як тих самих, хронічних. Проблеми ж — як божевілля. Буйних ще можна вилікувати, а тихопомішані — то вже навик².

Z czasem rozczarowany stwierdza, że rok 2000, który w mniemaniu wielu miał stać się przełomowy, okazał się jedynie kontynuacją poprzedniego:

На голубих екранах мигтить і пульсує зулястий маркер епохи — цифра XXI. Нагадує, що ми вже в новому столітті. А більше нічого не нагадує. Ті ж самі бомжі порпаються у смітниках. Ті ж самі нардепи просто рікують тією ж мовою, від якої хочеться на Канари³

— czytamy w *Записках українського самашедшого*.

W życiu codziennym protagonistów obu powieści jak w soczewce odbijają się współczesne im wydarzenia i procesy społeczne, dlatego odwołam się w niniejszej analizie do zaproponowanego przez Edmunda Husserla pojęcia świata życia (*Lebenswelt*)⁴, obejmującego wszelkie ludzkie działania i doświadczenia, opisującego bycie człowieka w świecie. Kategoria ta odnosi się zarówno do społeczeństwa, jak i jednostki, jej dążeń do realizacji celów, budowania więzi z innymi i podejmowania ról społecznych. Alfred Schütz opisywał ją jako

intersubiektywną rzeczywistość daną w naturalnym nastawieniu świadomemu i dorosłemu człowiekowi jako dziedzina sensu oraz przestrzeń doświadczenia i interpretacji. Jest to świat, który z jednej strony bierze swój początek i istnieje ze względu na „ja”, ale równocześnie od początku jest intersubiektywny i już zinterpretowany. Jest on także od początku ustrukturalizowany i w swej wewnętrznej spójności oraz uporządkowaniu poddaje się jednostkowemu działaniu i interpretacji⁵.

W obu utworach świat społeczny przedstawiony jest oczami protagonistów. Powieść E. Bellamy'ego jest przykładem utopii społeczno-technologicznej. Powszechne szczęście opiera się w niej na znacznym ograniczeniu roli własności prywatnej i postępie cywilizacyjnym, które łącznie zmniejszają liczbę godzin pracy. O ile niektóre przewidywania autora co do rozwoju technologicznego (na przykład zamawianie dóbr przy użyciu systemu nieco przypominającego internet) okazały się częściowo trafne, o tyle te dotyczące równości społecznej zdecydowanie nie. Choć porównywanie nierówności społecznych w długofalowej i globalnej perspektywie jest metodologicznym wyzwaniem, badania⁶ sugerują, że o ile zmalały one w pierwszej połowie XX wieku w porównaniu z wiekiem XIX, o tyle w dobie cyfrowej, mniej więcej od początku lat osiemdziesiątych, dość gwałtownie rosną. Badacze dostrzegają też negatywne skutki komunikacji zapośredniczonej przez komputer dla spójności społecz-

² Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*, Київ 2011. Na potrzeby tego artykułu korzystałam z wersji elektronicznej: <https://ukrclassic.com.ua> (dostęp: 5.06.2020).

³ *Ibidem*.

⁴ E. Husserl, *Nastawienie nauk przyrodniczych i humanistycznych*, [w:] *Fenomenologia i socjologia*, red. Z. Krasnodębski, Warszawa 1989, s. 53–83.

⁵ G. Badura, *Alfreda Schütza deskryptywna fenomenologia życia w świecie*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2013, z. 65, s. 10, 7–15.

⁶ Por. T. Piketty, *Capital in the Twenty-First Century (Le Capital au XXIe siècle)*, Harvard 2014.

nej; stawia ona również nowe wyzwania etyczne, związane choćby ze zjawiskami cyberprzemocy⁷ i piractwa komputerowego⁸. Nowy wspaniały świat internetu odsłania swoje ciemne strony; nie jest przypadkiem, że główny bohater *Записок українського самашедшого* jest informatykiem. Będąc częścią współczesnego społeczeństwa, nieco się od niego dystansuje. Podobnie jak Julian West czuje się wyobcowany i stara się zrozumieć rzeczywistość społeczną, w której jakby niespodziewanie się znalazł. Informatyk sam dochodzi do wniosku, że jego zawód pozwala na odcięcie się od chaosu wydarzeń społecznych i politycznych: „Фах у мене сучасний, абстрагований від ідіотської дійсності, я можу говорити виключно мовою комп’ютерних програм”⁹. Mimo takiej możliwości jednak z niej nie korzysta, w wolnym czasie z zaangażowaniem śledzi wydarzenia światowe. Taka perspektywa pozwala pisarce zwrócić uwagę czytelnika na problemy społeczeństwa informacyjnego. E. Bellamy w swojej powieści uwzględnił znaczne zmiany w zakresie komunikacji, jednak nie tak daleko posunięte, jak okazało się w rzeczywistości. Jak zauważył Armand Mattelart:

nowa ideologia [...] staje się częścią i składnikiem „natury rzeczy” i nagle pojawia się jako dominujący paradygmat zmiany. Pojęcie „społeczeństwa informacyjnego” zawarte jest w przekonaniach, które uwalniają siły symboliczne, nie tylko umożliwiające działanie, lecz w istocie inicjujące je i nadające im pewne kierunki, odwracając uwagę od innych¹⁰.

Protagonista powieści L. Kostenko zwraca uwagę na zalew informacji, która dotyka członków współczesnych społeczeństw, a którego on sam jest swego rodzaju ofiarą. Zbiera dziesiątki i setki informacji, zapisuje je, a one w ograniczonym stopniu pomagają wyjaśnić mu procesy, które dzieją się wokół niego. Z pewną nostalgią wspomina czasy, kiedy rzetelna informacja była na wagę złota: „Сиділи колись за залізною завісою, ловили кожну вісточку зі світу, — інформація була нашою здобиччю. Тепер ми — здобич інформації”¹¹. Teraz cierpi od ich nadmiaru, staje się niewolnikiem medialnych manipulacji:

Газети забомбили свідомість. Нова форма свободи слова — що хто хоче, те й лопоче. Або що замовляє халяйн... В голові сумбур. Кожен тобі сипле в голову своє сміття. З’явилися теоретики, які можуть заморочити кого завгодно. Закидаються чутки, які ферментують хаос. Нав’язуються думки, які деформують суть...¹²

Jürgen Habermas wskazywał na niebezpieczeństwo ingerencji wynalazków technicznych w sposób postrzegania świata przez jednostki, kult sukcesu i wydajności, które niszczą relacje między ludźmi, ich system wartości i sposób komunika-

⁷ Por. E. Aboujaoude *et al.*, *Cyberbullying: Review of an old problem gone viral*, „Journal of Adolescent Health” 57, 2015, nr 1, s. 10–18.

⁸ Por. D. Seale, M. Polakowski, S. Schneider, *It’s not really theft!: Personal and workplace ethics that enable software piracy*, „Behaviour & Information Technology” 1998, nr 17, s. 27–40.

⁹ Л. Костенко, *op. cit.*

¹⁰ A. Mattelart, *Społeczeństwo informacji*, Kraków 2004, s. 1.

¹¹ Л. Костенко, *op. cit.*

¹² *Ibidem.*

cji¹³. W wymagowanym świecie dziewiętnastowiecznego twórcy miało już nie być partii ani polityków, a korupcja i demagogie przejść miały do historii. W powieści Kostenko panuje przekonanie o niemoralności kierujących państwami, a Ukrainą w szczególności. Ich hulaszczce, pełne zbytków życie prowadzi do łamania przez nich powszechnie obowiązujących zasad, do korupcji, fałszowania wyborów itp.

Ті ж самі голоси, той самий «касетний скандал», ті ж дебільні ситуації у верхніх ешелонах влади. Я тільки не знаю, чому це зветься політикою. Політика, строго з грецької, це мистецтво керувати державою. Натомість тільки й чуеш: «політика — це мистецтво компромісів», «політика — це брудна справа», «бардак», «дерибан» і т. д.¹⁴

— konstatuje powieściowy informatyk. Taka sytuacja pozbawia autorytetu nie tylko rządzących, lecz także podległe im instytucje. Uprzywilejowane miejsce zajmują oligarchowie, biznesmeni, urzędnicy. Zwyczajni obywatele mają na nich pracować, nie oczekując za wiele w zamian. „По-моєму, тут уже потрібні не політологи, а політпатологи”¹⁵ — podsumowuje bohater.

Habermas oskarża systemy ekonomiczne, polityczne i prawne o niewrażliwość na ludzką solidarność. Jurydyzacja stosunków społecznych i przedmiotowość gospodarki prowadzą do kolonizacji. Sprzyja jej również uprzedmiotowienie relacji ludzkich. Taki świat roku 2000 przedstawia Kostenko, przeciwie do sennych wyobrażeń Juliana Westa. W wizji Bellamy’ego obserwujemy bowiem ludzkość, która przeżywszy kryzys w związku z niemożnością spełnienia oczekiwań pracowników, przebudowała swoje społeczeństwo, tak aby zapanował w nim ład i równość, a obywatele mieli poczucie szczęścia. Mieszkańcy świata XXI wieku z dezaprobatą patrzą na wieki wcześniejsze, na nędzę i ubóstwo w nich panujące. Nie mogą nadziwić się ślepotcie i niewrażliwości warstw wówczas rządzących. W *Записках українського самашедшого* z taką samą pogardą bohater patrzy na XXI wiek, w którym żyje. Bez względu na pogoń za pieniędzmi, które dają nieograniczoną władzę, wartość ludzka mierzona wielkością majątku i pogarda dla tych, którzy nie umieją ich zdobyć, to kryteria oceny ludzi przez znaczną część społeczeństwa. W powieści *W roku 2000* pieniądze nie istnieją. Obywatelom co roku otwierany jest kredyt i ci, używając swoich kart kredytowych, w składach publicznych mogą kupić wszystko, czego zapragną, Wysokość kredytu jest uzależniona od udziału w rocznej produkcji narodowej. Jeżeli czyjś kredyt w danym roku okaże się wyższy niż potrzeby, swoje nadwyżki oddaje do wspólnej kasy. Z kolei w razie wydatków nadzwyczajnych obywatel może dostać awansem kredyt na kolejny rok.

Jak zauważa Ted Fleming:

teoretycy różnicują dostępne w [świecie życia — K.J.K.] zasoby w oparciu o trzy szersze kategorie: zespół przyjętych bezzałożeniowo przekonań i idei („kultura”); normy, lojalność, instytucje i inne ele-

¹³ Por. J. Habermas, *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*, Kraków 2000; *idem*, *Teoria działania komunikacyjnego*, Warszawa 2002.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

menty zapewniające solidarność grupową („społeczeństwo”) oraz zinternalizowane przez członków społeczeństwa umiejętności i kompetencje („osobowość”). Świat życia jest zatem odtwarzany poprzez kulturową transmisję idei, formy integracji społecznej oraz socjalizację jednostek¹⁶.

W rzeczywistym świecie przedstawionym przez i Bellamy’ego, i Kostenko społeczna solidarność pozostaje jedynie w sferze marzeń, tęskni do nich informatyk i śni o nich protagonista *W roku 2000*.

W sennych marzeniach Juliana Westa zawód każdy wybiera sam, tak aby mógł go wykonywać zgodnie z samym sobą i swoimi predyspozycjami, a praca sprawiała mu radość. Gdyby jakieś wybory okazały się mniej popularne, nadaje się im miano „ekstrahazardowego”, a z jego wyborem wiążą się konkretne korzyści. W opisywanym przez Kostenko XXI wieku wyznacznikiem zawodu w wielu przypadkach są kwestie finansowe. Przykładem jest postać głównego bohatera, który marzy, aby realizować swoje zawodowe powołanie jako naukowiec, a pracuje jako serwisant komputerów. Wybór ten gwarantuje mu możliwość utrzymania rodziny, która i tak żyje o wiele skromniej niż sąsiedzi, czerpiący zyski z szemranych interesów. A w opisywanym świecie to pieniądze dają status społeczny, przeciwnie do marzeń Bellamy’ego, w których gromadzenie przedmiotów miało nie mieć sensu, gdyż nie można ich było sprzedać, miały więc jedynie bezpośrednią wartość użytkową.

Obaj protagoniści zmęczeni są podziałami społecznymi, w których przyszło im żyć. U progu nowego tysiąclecia socjologowie wieszczili, że pierwsza dekada nowego wieku będzie czasem idei postmodernizmu i indywidualizacji. Wiele z tych procesów możemy w powieści Kostenko zaobserwować. Brakuje godnych naśladowania autorytetów, narasta sprzeciw wobec panujących stosunków społecznych, istnieje mnóstwo kanałów informacji, a tym samym różnorodność przekazów — wszystko to prowadzi do głębokiego kryzysu społecznego.

Tematem obu powieści jest w dużej mierze kwestia kapitału społecznego i ludzkich więzi. Według Jamesa Colemana¹⁷, kiedy jednostki będące w bliskich relacjach z innymi starają się dla wspólnoty, z którą się identyfikują, jak najlepiej wykorzystać swój potencjał, tworzą w ten sposób kapitał społeczny, czyli dobro publiczne. Przyczynia się on zarówno do sprawnego działania wspólnoty, jak i do rozwoju gospodarki. Realny świat, w którym żyją bohaterowie L. Kostenko i E. Bellamy’ego, nie sprzyja niestety budowaniu narodowej wspólnoty opartej na solidarności i otwartości na innego. Idealna sytuacja występuje jedynie we śnie. Szwankują oba wyróżnione przez Ferdinanda Tönniesa typy więzi: organiczna we wspólnocie oraz arbitralna w społeczeństwie¹⁸. Szczególną uwagę wspomniany badacz zwracał na rolę rozwoju

¹⁶ T. Fleming, *Habermas o społeczeństwie obywatelskim, świecie życia i systemie: odkrywanie społecznego wymiaru teorii transformatywnej*, przeł. A. Nizińska, „Teraźniejszość — Człowiek — Edukacja” 2009, nr 1 (45), s. 29–46.

¹⁷ J. Coleman, *Foundations of Social Theory*, Cambridge 1990.

¹⁸ Por. F. Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, Warszawa 1998.

kapitału społecznego w rodzinie. Nad ich stanem ubolewa protagonista Kostenko, wiele miejsca w swoich zapiskach poświęcając relacji z żoną i synem.

Jego tragedią jest wątpliwość, czy warto inwestować w relacje społeczne, czy i komu można ufać i liczyć na wzajemność, które, jak zauważał J. Coleman, są formami kapitału społecznego. Podważona zostaje też wiara, że normy i przepisy służą wspieraniu działań budujących dobro wspólne. Nie można też mówić o współzależności produkcji i konsumpcji, albowiem zbyt dużo czynników wpływa na niesprawiedliwy podział dóbr. Jest to niezwykle demotywujące dla mieszkańców Ukrainy.

Lektura obu powieści wykazuje, że mimo burz historii i wielu przemian, społeczeństwa wciąż poszukują swojego idealnego kształtu. Z perspektywy XIX wieku czytamy: „Ludzkość [...], wgramoliwszy się na szczyty po szczeblach cywilizacji, miała się potknąć w chaosie, poczem bez wątpienia podniesie się, powstanie i poczynnie gramolić na nowo”¹⁹. Ta sekwencja powtarza się i w powieści L. Kostenko.

Час неосяжний, коли він категорія Вічності. А звичайний наш час, повсякденний, мигтить-мигтить, його завжди не вистачає. Він летить, мов експрес, не встигнеш озирнутися, а ти вже вчорашній. Пролітаємо крізь події, підбиваємо підсумки на льоту. Скільки нас, людства, вже є на планеті? Мільярдів шість? І серед них українці, дивна-предивна нація, яка живе тут з правіку, а свою незалежну державу буде оце аж тепер²⁰

— zapisuje protagonista. Ludzkość od wieków pracuje na swój status, dobrobyt i szczęście, a efekty tej działalności zasadniczo różnią się od zakładanych.

Ocena rzeczywistości może być kształtowana przez wiele czynników, przede wszystkim perspektywy znaczeniowe, które są swego rodzaju filtrami, na przykład psychologicznymi czy etycznymi, i wyznaczają granice działań. Równie ważne są schematy działań, określane przez przekonania, oceny odczucia itp.²¹ W obu przypadkach przychodzi moment przełomowy, w którym okoliczności zmuszają protagonistów do wyjścia ze strefy komfortu i zmiany oceny otaczającej ich rzeczywistości oraz schematów swoich działań. Dla Juliana Westa jest to sen, dla informatyka kolejna rewolucja na Majdanie. Obaj tym samym poddani zostają procesowi uczenia transformatywnego²². Aby to się mogło wydarzyć, niezbędna jest refleksja nad swoją historią i kulturą, w jednym wypadku kulturą wyzysku warstw pracujących, w drugim rzeczywistością postradziecką. Obaj muszą stworzyć nowy układ odniesienia, obraz swojego miejsca i funkcjonowania w świecie. Podejmują próbę budowania solidarności z otaczającymi ich ludźmi, działania na rzecz zmiany istniejących stosunków społecznych.

W obu tekstach refleksjom o porządku świata towarzyszy temat społecznego szaleństwa, postradania zmysłów. Lina Kostenko opisała ukraińskie społeczeństwo przełomu XX i XXI wieku. Jednak czy to tylko ukraińska specyfika? Szaleństwo spo-

¹⁹ E. Bellamy, *W roku 2000. (Z przeszłości 2000–1887)*, przeł. J.K. Potocki, Warszawa 1890, s. 19.

²⁰ Л. Костенко, *op. cit.*

²¹ Por. T. Fleming, *op. cit.*

²² Por. *ibidem*.

łeczne może rozwijać się w różnych kierunkach, jednak na swój sposób dotyka ono niemalże wszystkich płaszczyzn życia. Zbiorowy obłąd przekłada się i na jednostkowy. Motyw szaleńca to temat od wieków chętnie podejmowany przez literaturę, gdyż w ogarniętym szale, namiętnością czy gniewem bohaterze można zawrzeć wiele zjawisk społecznych.

Sytuację graniczną, odmienny stan świadomości cechuje chaos i zagubienie. I to jest doświadczeniem bohaterów obu powieści. Obaj są szaleńcami w swoich ideałach, planach i marzeniach. Nie wystarcza im obecna vegetacja, chcą zmieniać swoje otoczenie na lepsze, a to powszechnie odbierane jest jako obłąd. Próbują ocalić swoje człowieczeństwo w ogłupiałym świecie. Bohater Kostenko jest inteligentem, który chciałby się zajmować nauką, a musi obsługiwać czyjś biznes, ma poczucie marnowania swojego potencjału, czuje frustrację. Odczuwanie beznadziei sprawia, że myśli o samobójstwie, przechodzi jednak przemianę, analizuje problemy, szuka rozwiązań. Autorka pozostawia go bezimiennym, definiuje przez role społeczne: ojca, męża, syna, zięcia, programisty. Jednocześnie ukazuje jako jedno z ogniw narodu ukraińskiego, pyta o ciągłość pokoleń ukraińskiej inteligencji, o ich spuściznę. Pochyliła się nad problemem ludzi krytycznie myślących, analizujących wydarzenia, chcących o nich dyskutować i wyciągać z nich wnioski, a zmuszonych przez otoczenie do życia mieszczańskiego. Bohaterami społeczeństwa stają się nie współcześnie tworzący historię, lecz nieżyjący już obrońcy godności narodowej, podczas gdy historia wymaga wypowiedzenia otwartej wojny chorobom obecnie niszczącym społeczeństwa.

Użycie pojęcia świata życia nasuwa wniosek, że tematem obu powieści jest nie tylko krytyka ówczesnego społeczeństwa i życia politycznego, lecz przede wszystkim słabości relacji międzyludzkich. Budowane i umacniane są układy społeczne, w których ważniejszym od budowania komunikacji (w rozumieniu Habermasa) jest tworzenie struktur prawnych i schematów ją regulujących, a w efekcie zagłuszających. Zagubieni w informacjach o istniejącym w świecie złu bohaterowie doświadczają głębokiego niepokoju, który przez długi czas uniemożliwia im zmiany. Dobrze do ich sytuacji pasują słowa Zygmunta Baumanna:

podjęcie działania obronnego przydaje bezpośredniości, namacalności i wiarygodności prawdziwemu czy domniemanemu zagrożeniu, z którego mają emanować lęki. To właśnie [...] reakcja na niepokój przekształca mroczne przeczucie w codzienną rzeczywistość, materializuje widmo. Strach zakorzenia się w [...] motywach i celach, osiedla się w naszych działaniach i naszych codziennych zajęciach²³.

Dopiero doświadczenia, rzeczywiste lub sensne, ludzkiej wspólnoty i współdziałania mają moc przemienić ich samych i sposób postrzegania przez nich świata. Tym samym obie te powieści nie są jedynie narracją o konkretnej sytuacji społecznej, politycznej czy ideologicznej, ale zyskują wymiar uniwersalny i ogólnoludzki.

²³ Z. Baumann, *Płynny lęk*, Kraków 2008, s. 232.

Bibliografia

- Aboujaoude, Elias, Savage, Matthew, Starcevic, Vladan, Salame, Wael. 2015. „Cyberbullying: Review of an old problem gone viral”. *Journal of Adolescent Health* 57 (1): 10–18.
- Badura, Grażyna. 2013. „Alfreda Schütza deskryptywna fenomenologia życia w świecie”. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie* 65: 7–15.
- Baumann, Zygmunt. 2008. *Płynny lęk*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bellamy, Edward. 1890. *W roku 2000. (Z przeszłości 2000–1887)*. Przeł. J.K. Potocki. Warszawa: Drukarnia Przemysłowa.
- Coleman, James. 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fleming, Ted. 2009. „Habermas o społeczeństwie obywatelskim, świecie życia i systemie: odkrywanie społecznego wymiaru teorii transformatywnej”. Przeł. Adrianna Nizińska. *Teraźniejszość — Człowiek — Edukacja* 45: 29–46.
- Habermas, Jürgen. 2000. *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*. Przeł. Małgorzata Łukasiewicz. Kraków: Universitas.
- Habermas, Jürgen. 2000. *Teoria działania komunikacyjnego*. Przeł. Andrzej M. Kaniowski. Warszawa: PWN.
- Husserl, Edmund. 1989. „Nastawienie nauk przyrodniczych i humanistycznych”. Przeł. J. Sidorek. W: *Fenomenologia i socjologia*. Red. Zdzisław Krasnodębski. 53–83. Warszawa: PIW.
- Masłyk, Tomasz. 2009. *Aktywność obywatelska w społeczeństwie informacyjnym. Perspektywa socjologiczna*. Katowice 2009.
- Mattelart, Armand. 2004. *Spółczesność informacji*. Przeł. Jerzy Mikułowski Pomorski. Kraków: Universitas.
- Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century (Le Capital au XXIe siècle)*. Cambridge (MA)-London (GB): The Belknap Press of Harvard University Press.
- Schütz, Alfred. 1984. „Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania”. Przeł. Dorota Lachowska. W: *Kryzys i schizma. Antyscjentystyczne tendencje w socjologii współczesnej*. Red. Edmund Mokrzycki. 137–192. Warszawa: PIW.
- Seale, Darryl, Polakowski, Michael, Schneider, Sherry. 1998. „It’s not really theft!: Personal and workplace ethics that enable software piracy”. *Behaviour & Information Technology* 17: 27–40.
- Tönnies, Ferdinand. 1988. *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Горблянський, Юрій, Кульчицька, Марина. 2011. „Кривава фієста сучасності в одкровенні від Ліни Костенко (зауваги про Записки українського самашедшого)”. *Слово і Час* 5: 73–83.
- Костенко, Ліна. 2011. *Записки українського самашедшого*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, <https://ukrclassic.com.ua>.

Przyjęto do druku/Accepted for publication: 15.06.2021